

TANRI'YA BİR ADIM: AYNÜLKUDÂT EL-HEMEDÂNÎ VE KALBE YOLCULUK

Mohammed Rustom*

Mevlânâ'nın kalbin inkişafı ve manevi hayat hakkında söylemek durumunda kaldığı şeyleri söylemesinden, ayrıca aşka dair o ince mısralarını yazmasından önce Arap ve Fars sufi geleneklerinde kendisini önceleyen pek çok üstat vardı. İran tasavvufunun en büyük yazarlarından biri de Ahmed Gazzâlî'nin (ö. 1126)¹ meşhur müridi Aynülkudât el-Hemedânî (ö. 1131)² idi. Aynülkudât 33 yaşında Bağdat'ta kısa süreliğine hapiste kaldı, ardından Selçuklu Sultanı II. Mahmud'un emriyle Hemedan'a sürüldü.

Asırlık bir rivayete göre Aynülkudât ana akım İslam kelamıyla doğrudan çelişen öğretilerinden dolayı "ortodoks" Selçuklularca idam edilmiştir. Fakat onu ölüm götüren nedenlerin fikirleriyle alakalı olmadığını, bilakis büyük ölçüde siyasi olduğunu biliyoruz artık. Hemedan toplumunda oldukça önemli bir ses, büyük bir kanaat önderi olan Aynülkudât Selçuklu yönetiminin ve Selçukluların fakir fukaraya yönelik adaletsiz tutumlarının ateşli bir muhalifiydi. Dolayısıyla Aynülkudât'ı katletmek, üstelik bu katli de "sapkın" olduğu kanıtlanan bir kişinin devlet destekli infazı şeklinde meşrulaştırmak Selçukluların tam da işine geliyordu.³



Eserlerine yakından baktığımızda bu Hemedanlı bilgenin derin bir psikolog, görücü ve insanlık durumu yorumcusu olduğu da ortaya çıkar.

“Bir Sufi şehidi” şeklindeki Aynülküdat resminin ötesinde, kendisi belki de birinci sınıf bir kadı, kalamcı, filozof ve manevi rehber olan mestane bir Tanrı aşığı olarak bilinegelmiştir. Eserlerine yakından baktığımızda bu Hemedanlı bilgenin derin bir psikolog, görücü ve insanlık durumu yorumcusu olduğu da ortaya çıkar. Dolayısıyla, insan bilincinin mahalliyle yani kalple (Arapça *el-kalb*, Farsça dil) sık sık ilişkilendirdiği benlik hakkında söyleyecek çok şeyi vardır Aynülküdat’ın.

Aynülküdat’ın kalp yaklaşımının giriş noktası, kalbi arındırmaktan söz ettiği oldukça yalın bir pasajda bulunabilir. Şöyle diyor: “Senin kalbin, taalluklardan/bağlılıklardan temizlenmediği sürece ilim, nur ve irfanla dolmaz.”⁴ Yani Tanrı’ya bağlı olmak istiyorsak bizi meşgul eden ve dünyaya bağlayan şeylerden kurtulmalıyız. Bu bağlılıklar nefsten ve benliğin psisesinden tamamıyla sökülmezse kalbin arınması ve hakiki bilgi ortaya çıkmaz.

Dolayısıyla kalp temizlenmeli, tüm bağlılıklardan boşaltılmalıdır. Her şey bir yana, Tanrı’nın bizden istediği tek şey kalbimizdir: “Allah, kalbini boşaltmak dışında sana başka bir şart koşmaz.”⁵ Aynülküdat son seviyede artık amellerimizden netice ve semere bekleme arzumuzdan dahi soyunmamız gerektiğini söyler; bu ise masivayı bırakıp yalnızca Tanrı’yı istemek demektir.

Hakikaten soyunmuş olabilmek için, der Aynülküdat, alışkanlığı (*âdet*) terk etmemiz gerek. Aynülküdat zihinsel, psikolojik ve fiziksel alışkanlıklara biteviye düşkün olan şahsa “alışkanlık bağımı” (*âdet-perest*) adını verir. Yine kendisinin açıkladığı üzere, yergi niteliği taşıyan bu adlandırma göstermelik yani zihinle kalp karışmadan gerçekleştirilen iyi amellere dahi yüklenebilir.⁶ Alışkanlık bağımlılığı insanlar arasında fazlasıyla yaygındır. Bu, sonuçta ruhta bir tür daralma ve kalpte kabza yol açar, böylece kalbin şeffaf yapısını karartır öyle ki kalp önünde duran hakikatleri, tam olarak Tanrı’dan gelen tecelli ve tezahürleri artık yansıtamaz.

Aynülküdat, yine kalbi her türden başkalıktan arındırma meselesine başka türlü, onun ne olduğuna ve nerede bulunabileceğine dikkat çekerek değinir: “Müminin kalbi Allah’ın hem yakını hem mahbubu hem de mahallidir.” Ardından bir hadis alıntılar: “Müminin kalbi Rahman’ın Arşıdır,” devamında şunu söyler: “Her kim kalbi tavaf ederse (*her ki tavâf-ı kalb kerd*) maksuduna erişir. Kim yanlış yolu seçip kalbin yolunu kaybederse o kadar uzaklaşır ki kendini bulamaz.”⁷

Yolumuzu kaybettiğimizde, kalbi “tavaf etme”yi unuttuğumuzda manevi bir buhrana düşeriz. Kâbe’yi ziyaret eden fakat Beyt-i Kadim’i nasıl tavaf edeceğini bilmeyen bir insan düşünün. Ne olur bu durumda? Evvela, çevik değilse kalabalık tarafından ezilir veya belki de yanlış yöne doğru gider. Böyle bir insan tam hedefinin karşısındadır oysa ona nasıl erişeceğini bilmiyordur. Manevi düzeyde de, sufilerin kalp Kâbe’si (*ka’be-i dil*) dedikleri şeyden uzaklaşırsak gerçek benliğimizden uzaklaşırız.

Aynülküdat’tan tekrar alıntı yapalım: “Kalp, kalbin ne olduğunu bilir, nerede olduğunu bilir.”⁸ Nedir kalp? Aynülküdat’ın dediğine göre, *nazargâh-ı Hüdâ*’dan, Tanrı’nın baktığı yerden başka bir şey değildir: “Kalp ilahi nazarın nesnesidir ve buna layıktır.”⁹ Demek ki kalp Tanrı’nın bakacağı kadar değerlidir. Bu durum yazarımıza meşhur bir hadisten alıntı yapma imkânı sunar: “Allah sizin suretlerinize, işlerinize bakmaz; kalplerinize bakar.” O, kalbe bakarken kendini görmeyi murat eder. Tanrı kirli ve çürük bir kalp, O’nun bakışına değecek kadar arınmamış bir kalp istemez. Peki, işlevsel bakımdan, böylesine arı bir kalbe nasıl erişilebilir? Aynülküdat burada, kalp arayışının önemi ve doğası hakkında konuşurken âdetla parlar:

Kalbi olmayan, insan değildir. İnsan olup baliğ olduğuna göre namaz kılmakla, oruç tutup Hacca gitmekle, zekât vermekle mükellefsin. Fakat bunların hepsinden önce, kalbi aramakla mükellefsin. Kalbin bulunabileceği yolda neden yürümüyorsun?¹⁰

Aynülküdat Hac etmek veya namaz kılmak isteyen bu insanların nasıl yapılacağını öğrenmesi gerektiğini söyler. Aynı şey İslam’ın diğer rükünleri için de geçerlidir. Gelgelelim kalbi keşfetmek en büyük yükümlülüktür, yani harekete geçmeli ve kalbi aramalısın. Üstelik ancak onu ararsan bulabileceksin:

Peygamberden işitmiştin; hani kendisine “Allah nerede?” diye sorulduğunda: “Mümin kullarının kalbinde.” cevabını vermişti. İşte bu, “Müminin kalbi Beytullah’tır.” ifadesinin anlamıdır. Kalbi ara ki Hac, kalbi Hac etmektir.¹¹

Şimdi bir başka pasaja, bizleri yeniden Hac meselesine götürecek bir pasaja geçelim: “Kalbi ara ve ona yapış! Kalbin nerede olduğunu bilir misin? Onu Rahman’ın iki parmağı arasında ara.”¹² Bir hadiste ifade edildiği üzere, kalp Tanrı’nın iki parmağı arasındadır. Onu

aramamız gereken yer burasıdır; yani, birçok sufi ve filozofun sözü edilen iki parmağı yorumladığı şekliyle, ilahi güzellik (*cemâl*) ve ilahi azamet (*celâl*) arasındadır. Kalbini arayan biri mutlaka bulacaktır. Ancak nereye bakması gerektiğini bilmelidir. Hacca giden bir bölüğe Mevlânâ'nın dediği meşhur sözdeki gibi:

Ey Hacca gidenler! Neredesiniz, nerede?
Sevgili burada. Geri dönün, geri!

Aynülküdat ayrıca iki Farsça kelime arasında bir kelime oyununa gönderme yapar; çamur anlamına gelen *kil* ve kalp anlamına gelen *dil*. Şöyle der: “*Kil* Kâbe'sine giden kendini görecektir; *dil* Kâbe'sine gidense Allah'ı.”¹³ Aynülküdat'ın bizi davet ettiği iş, bizleri dünyada en müşterek kılan şeyin, yani bedenlerimizin ve suretlerimizin ötesine, insanlığımızın ötesine bakmamızdır. Aslında bizleri dışsal suretlerin kıldığından daha müşterek kılan başka bir şey vardır; kalplerimiz. Şayet harekete geçip kalplerimizi kurtarabilir ve keşfedebilirsek, sırf kendine bakanlardan yani şeylerin yalnızca dış suretleriyle ilgilenenlerden olmayı bırakırız; üstelik bu keşif sayesinde, hakikaten olduğumuz şeyin deruni doğasına erişiriz. Kalbe bu yolculuk, Aynülküdat'ın hatırlattığı gibi, sadece bir adımdır: “Ah sevgili dostum! Allah'a giden yol ne sağdan ne soldan, ne yukarıdan ne aşağıdan, ne yakından ne de uzaktadır. Allah'a giden yol kalptedir ve tek adımdır; 'koyuver kendini de gel!'”¹⁴

Sufi geleneğe gayet iyi bilinen bir rivayete bakılırsa, “koyuver kendini de gel!” sözleri, büyük sufi Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. yak. 874) Allah'a ona nasıl varacağını sorduğunda bizzat Allah'ın ifade ettiği sözlerdir. Aynülküdat bunun yanı sıra pek meşhur bir Farsça tasavvuf şiirini, kalbe giden yolu bulma ve özünden geçme hakkında söylediklerini mükemmelen şerh eden bu şiiri de alıntılar:

Dedim: Rabbim! Nasıl arayayım seni
nasıl tarif edeyim azametini?
Dedi: Beni ne Arş'ta ne Cennet'te ara!
Nüzul ettiğim yerde; kendi kalbinde ara!¹⁵

Özünden geçmek ve kalbe yolculuk etmek, başka deyişle, sırf ruhun olumsuz mizaç özelliklerinden ölmeyi

değil, ama ayrıca masıvayı; hani doğal olarak Allah'ı bulacağımızı tahmin ettiğimiz masıvayı istemekten vazgeçmeyi de gerektirir.

Aynülküdat'ın kalp anlayışı “aşk mezhebi” şeklindeki İran tasavvuf geleneğine düpedüz uysa da kendisi hiç değilse kalbe yolculuktan söz ederken kullandığı açık sözlülük bakımından eşsizdir. Bunu dikkate aldığımızda, yazıyı Aynülküdat'ın bir başka pasajıyla bitirmek en sık tutum olacaktır. Bu pasajda Aynülküdat Allah'ı arama, her iki dünyayı aşma ve kalbe yolculuk fikirlerini derince basit olduğu kadar basitçe derin de olan bir tarzda birbirine bağlar:

Ne dediğimi anlıyor musun? Diyorum ki “arayan” Allah'ı ne Cennet'te, ne bu ne öteki dünyada aramalı; gördüğü ve bildiği hiçbir şeyde aramamalı. Arayanın yolu bizzat kendi içindedir. Arayan kendi içinde yol almalıdır; kendi özünüzde, “Görmez misin?” (Kur'an Zâriyât suresi, 51:21). Tüm mevcudat kalbe yolculuk eder; Allah'a giden yol babında kalbin yolundan daha iyisi yoktur. ◀

* Prof. Dr., Kanada Carleton Üniversitesi.

1 Yaşamı ve düşüncesi hakkında hoş bir giriş şurada bulunabilir: Joseph Lumbard, *Ahmad al-Ghazali, Remembrance and the Metaphysics of Love*, Albany: SUNY Press, 2016.

2 Yazılarından çevrilmiş 750'yi aşkın pasajın yanı sıra, yaşamı ve öğretilerine yönelik bir sunum için bkz. Mohammed Rustom, *Inrushes of the Heart: The Sufi Philosophy of Ayn al-Qudat*, Albany: SUNY Press, 2022'de basılacak). Aynülküdat'ın metafiziğe dair önemli bir risalesinin çevirisi de şudur: 'Ayn al Qudat, *The Essence of Reality: A Defense of Philosophical Sufism*, ed. ve çev. Mohammed Rustom, Library of Arabic Literature; New York: New York University Press, yayım aşamasında).

3 İdamına ilişkin ayrıntılar şurada tartışılmıştır: Omid Safi, *The Politics of Knowledge in Premodern Islam: Negotiating Ideology and Religious Inquiry*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006, 6. Bölüm; Rustom, *Inrushes of the Heart*, Giriş kısmı.

4 Aynülküdat, *Temhidât*, ed. Afif 'Useyrân, Tehran: Manuçehr, 1994, s. 65, §88.

5 Aynülküdat, *Nâmehâ*, ed. Ali Naki Munzevî ve Afif 'Useyrân, Tehran: Esâtir, 1998, 2: 92, §128.

6 Aynülküdat düşüncesindeki bu önemli mefhum için bkz. Rustom, *Inrushes of the Heart*, 5. bölüm.

7 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 24, §36.

8 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 146, §198.

9 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 146, §198.

10 Aynülküdat, *Nâmehâ*, s. 2: 370, §577.

11 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 93, §131.

12 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 146, §198.

13 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 95, §135.

14 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 92, §131.

15 Aynülküdat, *Temhidât*, s. 24, §36.

Alışkanlık bağımlılığı insanlar arasında fazlasıyla yaygındır. Bu, sonuçta ruhta bir tür daralmaya ve kalpte kabza yol açar, böylece kalbin şeffaf yapısını karartır öyle ki kalp önünde duran hakikatleri, tam olarak Tanrı'dan gelen tecelli ve tezahürleri artık yansıtamaz.